

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎՐԵԺ ՄԿՐՏՁԻ ՎԱՐԴԱՆՑԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր

ՍԱՀԱԿ ԶՈՐԱՓՈՐԵՑԻ՝ ՆԱՀԱՏԱԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

Դրամատիկ ճակատագիր էր վիճակված Սահակ Գ Ջորափորեցուն, որի կաթոլիկոսության տարիներին (677-703) Հայաստանը շարունակում էր մնալ արաբա-բյուզանդական հակամարտության ոլորտում: Հզորագորի ախճյանները Հայ Եկեղեցու դավանական դիրքորոշումը մուսուլմանում էին մրա քաղաքական դիրքորոշման հետև և ըստ այդմ վերաբերվում Հայաստանի հետ: Այդ հանգամանքը պատճառ էր դառնում երկրի մերթին կյանքի մշտական ելևեջների ու անհաստատ կացության:

Հովհաննես Դրասխանակերտցու վկայությամբ, սկզբնապես Սահակ Ջորափորեցին «կարգեալ էր յնպիսկոպոսութիւն Ռոտոկաց»¹, որի տակ երբեմն մկատի է առնվում Ուտիք մահանգի Ռոտպացյան (Ռոտպարայան) գավառը²: Իրապես, Ռոտկաց կամ Ռոտոկաց անունով են կոչվել Հեր և Զարավանդ գավառներն իբրև վարչա-աշխարհագրական մեկ միավոր³: Իր հովվապետության տարիներին ստեղծված ծանր պայմաններում Սահակ Ջորափորեցին իրեն դրսևորեց որպես հայոց հավատքի, Հայ Առաքելական Եկեղեցու դավանական ինքնուրույնության մախանձախնդիր՝ ջանալով մաս ամրակայել Հայ և Աղվանական համադավան Եկեղեցիների միությունը⁴:

Բյուզանդիայի կայսր Հուստինիանոս Բ-ն ջանում էր գրավել Հայաստանը, միավորել երկու երկրների ժողովուրդներին ու Եկեղեցիներին՝ արաբական հարձակումների դեմ պատմեջ ստեղծելու մպատակադրումով: 687 թ. մա մեծ գորք ուղարկեց Հայաստան, սակայն չկարողացավ ամրանալ այնտեղ: Հայաստանը, ինչպես վկայված է հայ մատենագիրների երկերում, շարունակեց պահպանել իր կիսանկախ վիճակը հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու օրոք: Վերջինս, ինչպես հաստատում է

¹ Տե՛ս Յովհաննես Դրասխանակերտցի, Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 93:

² Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, Ա, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 754:

³ Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963, էջ 63:

⁴ Տե՛ս Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուամից աշխարհի, աշխ. Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, II, ԼՀ, էջ 235-237:

Ղևոնդ պատմիչը, «գարդարեր գեկեղեցիս Աստուծոյ վարդապետական արուեստիւք եւ պաշտօնէից խմբաւորութեամբ, պատուէր եւ երեսելի սպասուք յիրոց գամնոց»⁵: Աշոտ Բագրատունին կառուցեց Դարույնքի Ամենափրկիչ եկեղեցին (մոտ 686 թ.)՝ այնտեղ գետեղելով Քրիստոսի կենդանագոյալ պատկերը, որը Բյուզանդիայից Հայաստան էր բերել Աշոտի որդի Սմբատը⁶: Ստեփանոս Տարոնեցու վկայությամբ, 680-ական թվականներին «էր խոտվութիւն մեծ յաշխարհիս Հայոց. զի յարեսելից հարաւոյ տաճիկ զօր եկեալ՝ գերեցին գաւառս...», ինչին զոհ գնաց մահ Աշոտ Բագրատունին⁷: 689 թ. Հուստինիանոս կայսրը ստվար զորքով ներխուժեց Հայաստան և իր մոտ հրավիրեց հայ մախարարներին ու Սահակ Կաթողիկոսին, եպիսկոպոսներին, որոնց մի մասին (այդ թվում՝ կաթողիկոսին և հինգ եպիսկոպոսներին) կայսրն «արգելեալ առ ինքն»։ Նա Հայոց իշխան Աշանակեց Ներսէս Կամսարականին՝ Օիրակի տիրոջը⁸:

VIII դ. սկզբի հայ-քաղկեդոնական հեղինակի հաղորդման համաձայն, Հուստինիանոս կայսրը 689 թ. Սահակ Կաթողիկոսին և մրան ուղեկցող եպիսկոպոսներին հրավիրել է Կոստանդնուպոլիս և ընդունել տվել երկաթնակության դավանանք։ Վերադառնալով հայրենիք, մրանը ձգովել են երկաթնակությունը⁹: Սակայն, ինչպես հավաստում է Ասողիկը, Հայոց Կաթողիկոսը, եպիսկոպոսները, մախարարները կայսեր մոտ են գնացել հարկադրաբար և այն պահին, երբ նա մեծաստվար զորքով խուժել էր Հայաստան։ Ամհավաստի է անշուշտ այն տեղեկությունը, որի համաձայն, իբր, Հուստինիանոս Բ-ն մույն ժամանակ գումարել է ժողով՝ Սահակ Կաթողիկոսի մասնակցությամբ¹⁰: Հայոց կանոնագրքում ժողովի վայր համարվում է Կարինը, որտեղ, իբր թե, հավաքվում են «բազում եպիսկոպոսք յամենայն քաղաքաց հանդերձ Կաթողիկոսան Հայոց Սահակաւ»¹¹: Նշված ժողովի գումարման վերաբերյալ այս տեղեկությունները, սակայն, վավերական չեն¹²: Սահակ Զորափորեցուն Կոստանդնուպոլիս հրավիրելը մպատակ էր հետապնդում ձեռք բերել հայբյուզանդական եկեղեցական միություն՝ «ի շահ կայսրության միասնության»¹³: Ամվավեր մի գովածքում Աշված է, որ կայսրության մայրաքաղաքում Սահակ Կաթողիկոսն, իբրև թե, մեղադրել է հայերին՝ ծայրահեղ միաբնակներին հարելու համար:

⁵ Պատմութիւն Ղևոնդայ Մեծի վարդապետի հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1887, Ե., էջ 16:

⁶ Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ Վարդապետի, Վենետիկ, 1862, ԼԷ, էջ 71:

⁷ Ստեփանոս Տարոնեցույ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, II, Բ, էջ 100:

⁸ Նույն տեղում, էջ 100-101:

⁹ G. Garitte, La Narratio de rebus Armeniae (Corpus Scriptorum Christianorum, vol. 132. t. 4, p. 47).

¹⁰ Տե՛ս Գր. Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 244:

¹¹ Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Բ, Աշխ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1971, էջ 244:

¹² Այս մասին տե՛ս մույն տեղում, առաջաբան, էջ XCVIII և հտ. :

¹³ Մ. Վան Էսքրուկ, Բյուզանդիայի հայկական քաղաքականությունը սկսած Հուստինիանոս Բ-ից մինչև Լևոն Գ., «Էջմիածին», 1997, Զ-Է, էջ 76:

Սահակի շուրթերին եմ դրվում «մոլորաշավիղ», «հերետիկոս» ազգակիցների դավանական մեղանշումների համար դատափետող խոսքեր: Նույն գրության մեջ ասվում է, որ իբր Սահակ Կաթողիկոսն ու իրեն ընկերակցող եպիսկոպոսներն ընդունել են քաղկեդոնական դավանությունը, սակայն Հայաստան վերադառնալով տեղի են տվել իրենց ազգակիցների սպառնալիքների առջև, դատապարտել են քաղկեդոնականությունը¹⁴: Այս գրվածքը ստեղծվել է հետագայում, ամենայն հավանականությամբ քաղկեդոնական միջավայրում XII դ., երբ արծարծվում էր հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միավորման խնդիրը¹⁵:

Սահակ Ձորափորեցու օրոք Հայ եկեղեցին շարունակեց դավանական ինքնորոշման ուղեգիծը և կույ չգնաց Բյուզանդիայի կայսերականացված եկեղեցու ճկրտումներին: 698 թ. Տիբերիոս Գ կայսրը զորք ուղարկեց Հայաստան, բայց հայերը հակահարված տվեցին նրան և ստիպեցին մահաճշել¹⁶: Ինչպես տեսնում ենք, ստեղծված պայմաններում բացառվում էր հայ-բյուզանդական եկեղեցիների միության և Սահակ Կաթողիկոսի կողմից դրան սատարելու հավանականությունը: Պահպանվել է մետոքական երկաթնախորան դեմ ուղղված Սահակ Ձորափորեցու ծավալուն գրությունը, որտեղ հեղինակը շեշտում է Քրիստոսի մարմնի անչարչարելի և անմահ լինելու, նրա մեկ բնություն ունենալու հանգամանքը: Հեղինակը ճշում է, որ առաջին երեք տիեզերածողովների ընդունած հավատքին հավատարիմ է մնում «Առաքելական եկեղեցի Աստուծոյ, որ է ի մէջ Հայաստանեացս եւ յամենայն աշխարհի»¹⁷: Ի հեռուկա Նեստորի և Հոռոմի Լևոն Զ Պապի, Սահակ Կաթողիկոսը գտնում է, որ կույսից ծնվել է ճշմարիտ Աստված և ոչ թե «մարդ ապականելի»¹⁸, և որ «մի բնութիւն է մարմնոյն եւ Բանին աստուածային, եւ մի կամք նորա միաւորութեամբ»¹⁹, որ «ամապական եւ անմահական էր մարմինն Քրիստոսի անդրստին իսկ յարգանդէ կուսին եւ մինչեւ ցխաչն եւ մինչեւ ցլափտեան միաւրինակ»²⁰: Սրանից հետևում է, որ ճիշտ չէ Հովհանն Օձնեցուն վերագրված «Սակս ժողովոց, որ եղեն ի Հայք» գրության այն տեղեկությունը, որ, իբր, սկսած 630 թվականից (Եզր Կաթողիկոսից) մինչև 717 թ. (Հովհանն Օձնեցին) զահակալած Հայոց Կաթողիկոսները, այդ թվում նաև Սահակ Ձորափորեցին, «հնազանդեալք խոստովանութեանն Քաղկեդովնի անիծելոյ եւ ոչ ընկալան գտորք ժողովն Դուինի...»²¹:

¹⁴ Migne, Patrologiae, graecae, t. 132, Paris, 1864, p.1155-1218, 1254.

¹⁵ Տե՛ս Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, Ա, էջ 770, Ա. Բոգոյան, Հայ- բյուզանդական եկեղեցական քանակությունների վավերագրերը, Երևան, 1995, էջ 162 և հտ.:

¹⁶ Ղևոնդ, Զ, էջ 19:

¹⁷ Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 417:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 424:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 436, 442, 449:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 451, 469, 473:

²¹ Նույն տեղում, էջ 222: Այս տեղեկությունը, առանց հիմնավոր ապացույցների, վավերական է

Սահակ Զորափորեցու գահակալության ժամանակ, 698 թ., Արդ ալ-Մալիք խալիֆան գործ ուղարկեց Հայաստան²², որը 700 թ. վերջնականապես ընկավ արաբների գերիշխանության տակ: Արհավրալից օրեր ապրեցին մահ Հայ Եկեղեցին ու մրա սպասավորները: Խալիֆայի զորականները Հայ Եկեղեցու ունեցվածքը կողոպտելու մոլուցքով տարված՝ դիմեցին ամուր վայրագությունների: Տեղեկանալով Բագավանի Ս. Հովհաննես Եկեղեցում պահվող «երևելի ու պատվական» սպասքների մասին, խալիֆայի զորապետն իր զինվորներին ուղարկեց վանք, իբրև թե այնտեղ գիշերելու համար, ինչը Եկեղեցու իրավունքների կոպիտ ոտնահարում էր: Այդքանով չբավարարվելով՝ մրա զինվորները խեղդամահ արեցին իրենց ստրուկներից մեկին և, մեղքը գցելով վանքի միաբանների վրա, բողոքեցին զորապետին, որը կարգադրեց պատժել վանականներին «եւ զինչս եկեղեցւոյն վտարել յաւարի»: Այնուհետև դժմաբարո զորականները «ածեալ զամենեսեան արտաքս եւ բանտն տոռամք կապանաց՝ մախ ծայրակոտոր առնէին զոսոն եւ զձեռս, եւ ապա զփայտէ կապեալ բառնային զկենդանութիւն մոցա»²³, վկայում է Ղևոնդ պատմիչը:

Արաբ զորայինների խժոժությունների զոհ դարձավ մահ Հայոց հայրապետամիստ Դվիմը, կաթողիկոսարանը, ինչը լցրեց հայերի համբերության բաժակը, և մրանք եղերական այդ դեպքերի ազդեցության տակ արդար զայրույթով հարձակվեցին Դվիմում տեղակալված արաբական կայագործի վրա և բյուզանդացիների զորակցությամբ ջախջախեցին մրան: Սակայն մրանք ևս ի վերջո զոհ գնացին դարանակալ ոճրին: Աղվանք կատարած արշավանքից վերադարձած Մուհամմադ իբն Մրվանը հարձակվեց Դվիմի վրա՝ սրի քաշելով մրա բնակչությանը, մահ բյուզանդացի զորականներին²⁴: Այնուհետև մա «բազում աւարաւ» վերադարձավ Դամասկոս՝ հետը տանելով կապանքների մեջ դրված Սահակ Կաթողիկոսին և Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունուն²⁵: Մուհամմադ իբն Մրվանը ավարի մատնեց մահ Սևանի վանքը: Հովհաննես Դրասխանակերտցին հավաստում է, որ մրա հաջորդը «զամենայն Եկեղեցիս Բրիստոսի ի բոլոր զարդուց կապուտ կողոպուտ թողոյր»²⁶: Ալելիմ. մա նպատակադրվել էր մահ «բառնալ զազատախտմբ տոհմն յաշխարհէս Հայոց հանդերձ մոցին հեծելովք»²⁷:

համարում Վ. Հացունին (Տե՛ս մրա «Կարետր խնդիրներ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութենէն», Վենետիկ, 1927, էջ 461-462): Սահակ Գ-ին քաղկեդոնադավան է համարում մահ Ս. Կոզյանը առանց լուրջ կովմաների (Տե՛ս մրա «Հայոց եկեղեցին միմչև Փլորենտյան ժողովը», Բեյրութ, 1961, էջ 254-256):

²² Ղևոնդ, Զ, էջ 19:

²³ Նույն տեղում, է էջ 19-21:

²⁴ Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 317-318, Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 93-94:

²⁵ Ղևոնդ, է էջ 22, Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 93-94:

²⁶ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 94:

²⁷ Ղևոնդ, Ը, էջ 23:

Ղևոնդ պատմիչը հոգու ամհուն մորմոքով պատմում է խալիֆայի զորականների խուժողուժ արարքներից հետո Հայ Եկեղեցու վիճակի մասին: «Ո՞վ ոք առանց արտասուաց բերիցէ զամհնարին աղետսն, որ ժամանեաց անցաւ,- գրում է նա,- զի սուրբ եկեղեցին խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմին եւ լռեալ ձայն աստուածային փառատրութեանն. ընդ միւս լռեալ հոգեւոր եւ բանաւոր պատարագացն կարգք, զոր սուրբքն մատուցանէին սրտի մտօք միայնոյ մաքրագունին: Օիջեալ եւ պայծառութիւն լապտերացն, որովք զգիշերն որպէս զսիւ լուսաւոր առնէին: Դադարեալ եւ բուրումն ամուշահոտ խնկոցն եւ մաղթանք քահանայից, որովք զփառատրութիւն ժողովրդոցն նուիրէին Արարչին եւ զհաշտութիւն ի մարդասիրէն Աստուծոյ հայցէին: Եւ միանգամայն ասել՝ ամենայն բարեվայելչութիւն խորանին Տեառն դատարկացեալ»²⁸:

Խալիֆայի զորականների խուժողուժ արարքները վերստին ոտքի հանեցին հայերին: Հատկապես մեծ զայրույթ առաջացրեց Սահակ Կաթողիկոսի և Հայոց իշխանի գերեվարումը: Հայ ազատամին և հոգևոր դասը դա դիտեցին որպես Հայաստանը գլխատելու չարագուշակ նշան: Այսպիսի մտայնության հետևախորքի վրա հայ նախարարները դիմեցին վճռական քայլերի երկրի ոտնահարված իրավունքները պահպանելու նպատակադրումով: 702 թ. նրանք ապստամբեցին և սպանեցին արաբ ոստիկանին, որի դեմ, համաձայն IX դ. արաբ պատմագիր Աբու Մուհամմադ ալ-Քուֆիի չափազանցված տվյալների, հայերը հանեցին 100 հազարանոց զորք և «կոտորեցին բոլոր մահմեդականներին, իսկ ընդ նրանց ողջ ունեցվածքը: Այս մասին տեղեկանալով՝ Մուհամմադ իբն Մովսադ 40 հազարանոց զորքով ելավ հայերի դեմ և պարտության մատնեց նրանց ու բյուզանդացիներին»²⁹: Հայերի ապստամբության մասին հիշում են նաև ուրիշ մատենագիրներ, բայց ոչ այդպիսի չափազանցված գույներով: Քուֆին հավանաբար նկատի ունի 703 թ. հայերի ապստամբությունը³⁰: Հայտնի է, որ արաբները կոտորում էին ապստամբած ժողովուրդների պատանդներին: Հայերի ապստամբության պատճառով կարող էին վտանգվել Սահակ Կաթողիկոսի և Սմբատ Բագրատունու կյանքերը, ուստի պետք է կարծել, որ վերջիններս ապստամբության ժամանակ արդեն Հայաստանում էին:

703 թ. հայերի ապստամբությունը հետևանք էր խալիֆայությունում քրիստոնյաների դեմ ուժեղացող հալածանքների³¹: Ապստամբ հայ նախարարները կամենում էին հեռանալ «առ թագաւորն յունաց», - գրում է Ղևոնդը: Հավանաբար, Սահակ Կաթողիկոսը կողմ չէր Հայաստանից նրանց հեռանալուն, ուստի նախարարները չփորձեցին ձեռք բերել նրա համաձայնությունն ու մաղթանքը և մեկնեցին Վասպուրա-

²⁸ Նույն տեղում, է, էջ 22:

²⁹ Абу Мухаммад ал-Куфй, Книга завоеваний, Баку, 1981, с. 13.

³⁰ Հմմտ. Ա. Տեր-Ղևոնդյան, Հայաստանը VI-VIII դարերում, Երևան, 1996, էջ 123:

³¹ Այդ հալածանքների մասին հիշում է նաև արաբ պատմագիր Ալ-Մեկհիդը (տե՛ս Православный Палестинский Сборник, XVII /2/, С. Петербург, 1897, стр. 549.

կամի Առեստ ավանի մոտակայքում բնակվող միայնակյացի մոտ, որին Ղևոնդը բնութագրում է իբրև «այր սուրբ, ընտրեալ եւ լի հոգեւոր իմաստութեամբ»: Միայնակյացը զգուշացրեց հնարավոր որոգայթներից և օրհնալից խոսքերով ճանապարհեց նրան³²:

Հայերի ապստամբության պատճառով խալիֆան պատժարշավ ձեռնարկեց Հայաստանի դեմ: Այն կամխելու մտադրությամբ հայ մախարարները Սահակ Զորափորեցուն ուղարկեցին արաբ զորապետի մոտ՝ խառան քաղաք, հաշտության եզրերի հասնելու հույսով: Հովհաննես Դրասխանակերտցին գրում է, որ Սահակն այդ ժամանակ դեռևս Դամասկոսում էր և հենց այնտեղից էլ մեկնեց արաբ զորապետի մոտ³³: Սակայն այն փաստը, որ մախարարներն են նրան ուղարկել խառան, վկայում է, որ Կաթողիկոսը Հայաստանից է մեկնել արաբ զորագլխի մոտ: Ժամանակամերձ Ղևոնդ պատմագիրը գրում է, որ «Իբրեւ լուան մախարարք Հայոց աշխարհիս զհեճն, որ գայր զօրացեալ ի վերայ՝ հանդերձեցին Կաթողիկոսն Հայոց զՍահակ եւ զոմանս յեպիսկոպոսաց աշխարհիս ընդ մնա՝ երթալ ընդդէմ զօրուն Իսմայելի եւ խօսիլ ընդ զօրավարին նորա բանիւք խաղաղութեան եւ նուաճել զհնքեանս ընդ լծով ծառայութեան նոցա»³⁴: Հետևաբար, Սահակ Կաթողիկոսը և եպիսկոպոսները ոչ թե Դամասկոսից, այլ Դվինից են մեկնել արաբ զորապետի մոտ՝ խառան: Ղևոնդի վկայությունից երևում է, որ թե՛ Սահակ Կաթողիկոսը, և թե՛ մախարարները կողմնորոշվել են դեպի արաբները՝ ելնելով ստեղծված իրավիճակից: Հայաստանը նվաճված էր արաբների կողմից, ուստի նրանք այլընտրանք չուներին:

Երբ Սահակն «ուղարկեցաւ յաշխարհէս», վկայում է Ղևոնդը, և հազիվ էր հասել խառան քաղաք, հիվանդացավ և վախճանվեց: Մահվանից առաջ նա գրեց արաբ զորապետին ուղղված մամակ, որտեղ նշեց, որ ինքն ուղարկվել է իր ազգի կողմից, որ «միաբանեալ մախարարք եւ ուսմիկք Հայոց խնդրէն... զի արասցես խաղաղութիւն ընդ ժողովրդեան իմում, եւ ծառայեսցես քեզ հարկատրութեամբ. արգելցես զսուր քոյ յարեմէ եւ զձեռն քո յաւարառութեմէ. եւ հնազանդեսցես քեզ յամենայն սրտէ իւրեանց: Բայց վասն հաւատոյս մեր՝ զի իշխանութիւն լիցի մեզ պահել, յոր հաւատացաքն եւ խոստովանեցաք. եւ ոք ի ձերոց այտի մի խոշտանգեսցէ զմեզ դառնալ ի հաւատոց մերոց»³⁵: Մի Հայաստանից գրված է, որ Սահակ Զորափորեցին արաբ զորապետին հաղորդում է ոչ միայն խալիֆայությանը հայերի հնազանդության ցանկության մասին, այլև առաջ է քաշում Հայաստանի վրա կատարվելիք հարձակումների դեպքում արաբների կողմից հայերին զորակցելու անհրաժեշտությունը³⁶, ինչը փաստորեն հայ-արաբական մոր պայմանագիր կնքելու առա-

³² Ղևոնդ, Ը, էջ 23-24:

³³ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 95-96: Նույն կարծիքին է Մ. Օրմանյանը «Ազգապատում», Ա, էջ 784/:

³⁴ Ղևոնդ, Թ, էջ 28:

³⁵ Նույն տեղում, Թ, էջ 29, տե՛ս նաև Վարդան, ԼԷ, էջ 71:

³⁶ Տե՛ս «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», կազմեց Ն. Պողարեան, հ. Ա, Երուսաղեմ,

ջարկ էր: Կաթողիկոսը, ինչպես վկայված է Ղևոնդի մոտ, դնում էր մաս Հայոց քրիստոնեական հավատի անձեռնմխելիության խնդիրը, ինչը Հայաստանի ներքին ինքնավարությունը պահպանելու կայուն գրավականն էր:

Երբ արաբ զորապետը ժամանեց Խառան, մրան համձնեցին Հայոց Կաթողիկոսի մամակը, որն ընթերցելուց (հավանաբար գրված էր արաբերեն) հետո մա «ես մնա ողջում», գուլեց մրա իմաստությունը, «զի ըստ օրհնի քաջ հովուին ի վերայ քոյին հօտիդ հոգացեալ՝ փութացար գալ ընդ առաջ խրոխտացեալ սրոյ իմոյ»³⁷: Զորապետը խոստացավ ոչ միայն կասեցնել դեպի Հայաստան ձեռնարկվող արշավանքը, այլև կատարել Կաթողիկոսի մամակում նշված բոլոր խնդրանքները³⁸: Կաթողիկոսի դին պատանելուց հետո մրան ուղեկցող եպիսկոպոսներն արաբ զորապետից վերցնելով «բան երդման ի ձեռն գրոյ», վերադարձան հայրենիք: Հայ մախարարները հավանություն տվեցին հոգևոր այրերի ձեռք բերած երդմագրին և «ծառայեցին յայնմհետև Իսմայելացոցն ծառայութիւն», իսկ խալիֆայության զորապետը երեք տարի ձեռնպահ մնաց Հայաստան արշավելուց³⁹:

Այսպիսով ծերունազարդ Սահակ Կաթողիկոսը՝ հայրենի երկրի քաղաքական փրկության իրատես առաջնորդը, առ ոչինչ համարելով ամեն տեսակ վտանգներ ու որոգայթներ, մեկնեց Խառան, որպեսզի իր հոտին փրկի մահացու հորձանքից: «Եւ այսպէս, - գրում է Հովհաննես Դրասխանակերտցին, - գմեռելութիւն մորա պատուական արար Աստուած քան զմեր կենդանութիւնս, եւ ի սադրելոյ աղօթից մորա փրկութիւն մեծ ծագեաց աշխարհիս մերում»⁴⁰: Նրա համարձակ ձեռնարկումը քաղաքական խորքից գտրկ չէր մաս Հայաստանի մախարարական համակարգի պահպանման տեսակետից: Հայոց Կաթողիկոսը ջանում էր իր հեղինակավոր միջնորդական առաքելությամբ ի դերն հանել խալիֆայության և հայ մախարարական իշխանությունների միջև գոյացած հակամարտության եզրերը: Նա վտանգավոր պահին երկիրը ձերբազերծեց ահավոր վտանգից և իր հոգով ու արյունով ապահովեց մրա թեկուզ կարճատև, բայց հույժ անհրաժեշտ խաղաղությունը: Նրա կատարածը հերոսական ինքնազոհություն էր, իր մպատակի ծանրալուծ բեռը կրելու բացառիկ օրինակ:

Սահակ Զորափորեցու ձեռք բերած հայ-արաբական համաձայնությունը որոշակի դեր խաղաց մաս հետագայում: Ընդհատ է, 705 թ., ելնելով արաբների դեմ պատերազմող բյուզանդացիներին հայ մախարարների զորակցության փաստից⁴¹, արաբ

1966, էջ 18:

³⁷ Ղևոնդ, Թ, էջ 30:

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ Նույն տեղում, Թ, էջ 31:

⁴⁰ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 97:

⁴¹ Ղևոնդը մուսուլման գրում է, որ այդ թվականին տեղի ունեցած արաբ-բյուզանդական ընդհարումների ժամանակ «առաջնորդ գորում Յունաց եղեմ մախարարք Հայոց» (տե՛ս Ղևոնդ, Ժ, էջ 32):

նստիկանը Նախճավանի զորապետ Կասըմին հրամայեց պատժել հայ մախարարներին, ինչին հետևեց մրանց ողջակիզումը Նախճավանի և խրամ ավանի եկեղեցիներում⁴², սակայն Վալիդ խալիֆան մույն 705 թվականին պաշտոնաձև արեց այդ ոճիրը մախաձեռնող ուստիկանին: Նոր ուստիկանը վերակառուցեց Դվին քաղաքը⁴³, այդ թվում մաս մրա կենտրոնական թաղը, որտեղ էին գտնվում կաթողիկե եկեղեցին և կաթողիկոսի պալատը: Հայաստանում վերահաստատվեց Սաֆակ Կաթողիկոսի օրոք ձեռք բերված խաղաղակեցությունը:

⁴² Նույն տեղում, Ժ, էջ 32-34, Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 318, Ստեփանոս Օրբելեան, Պատմութիւն մահաճգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, ԼԱ, էջ 137, Վարդան, ԼԷ, էջ 72, Абу Мухамед ал-Кыфти, стр. 14, Chronique de Mishel le Syrien, II, Paris, 1901, p. 474.

⁴³ Ղևոնդ, Ժ, էջ 36, Մխիթար Այրիվանեցի, Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա, 1860, էջ 51: